

Ìṣàfiwe Ìpele Àkà-Ọ̀rò Èka Èdè Ifẹ̀ Àti Olórí Èka-Èdè Yorùbá

Ọ̀mọ̀wé Moses A. ADÉKÚNLÉ

Department of Linguistics and Nigerian Languages,

Olábíṣí Onàbánjọ University, Àgọ-Ìwòyè

adedire.adekunle@oouagoiwoye.edu.ng; adediremoses1@gmail.com

08055301327

Àṣamò

Èka-èdè kọ̀ọ̀kan ni ó ní àwọn àbùdà àdání, èyí tí ómú kí irú èka-èdè bèè yàtò si àwọn èka-èdè mìíràn tó jẹ̀ èyà èdè kan nàà. Àwọn iyàtò yíi lè jẹyọ nínú àkà-ọ̀rò tàbí àwọn ipín sí èyà èkó èdà-èdè bí i ìmò fonólójì, morfólójì, síntààsi tàbí ìtumò. Ó ṣeé ṣe kí àwọn iyàtò yíi má dènà fún àgbóyé. A gbìyànjú láti wo àwọn iyàtò ajemó-àkà-ọ̀rò nínú èka-èdè Ifẹ̀, èyítí ómú kí èka-èdè Ifẹ̀ yàtò sí olórí èka-èdè Yorùbá, Ìlànà ìṣàpèjúwè ni ọ̀pó tí a fi ṣe àtẹ̀gùn fún àgbékalẹ̀ àwọn àlàyé wa nínú iṣe yíi. A gbìyànjú láti gba àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a lò fún iṣe yíi ní ẹ̀nu àwọn èniyàn tí ojò-órí wọn wà láàrin ọ̀dun máruńdín- láádórin sí áádọ̀rún ọ̀dun. Èniyàn méfà ni a bèèrè àwọn ọ̀rò lẹ̀wọ̀ wọn. A yàn láti fi ọ̀rò wa àwọn èniyàn yíi tí ojò-órí wọn jágùn diẹ̀ nitorí pé a wóye pé àwọn àgbàlagbà, pàápàá tí kò mò – ónkọ̀ mò – ónkà, yòd lè máa sọ èka-èdè ibílẹ̀ Ifẹ̀. Ó ṣeé ṣe kí èka-èdè tí àwọn ọ̀dọ̀ ilú ilẹ̀-Ifẹ̀, tí ó jẹ̀ ibùdó iṣe wádíi yíi, má lè sọ ojúlówó èka-èdè ibílẹ̀ Ifẹ̀ nitorí ìmò èkó tí wọn ní. Èyà èka-èdè tí àwọn ọ̀dọ̀ máa n sọ ní ó jẹ̀ àdàlù. Àbò iṣe iwádíi yíi fi hàn pé onírúurú iyàtò ìmò tuntun nínú ìmò gíràmà olórí èka-èdè Yorùbá ni ó hán nínú àbò iṣe iwádíi yíi. Àwọn ìmò titun yíi ni wọn fara hàn káàkiri àwọn èka ìmò èdà-èdè bíi: fonólójì morfólójì, síntààsi àti ìtumò. Lára irufé àwọn ìmò yíi ni ipò fáwèlì ‘a’ àti ‘an’; ẹ̀rí nípa ètò ipààrò ìrò fáwèlì nínú ìtàn ìdàgbósókè èdè Yorùbá ọ̀fin ànkòd fáwèlì nínú àwọn ọ̀rò onihun FKF, ẹ̀rí nípa ìgbésẹ̀ ìṣòdíránmú tàbí ìṣòdi-àiránmu àti bèè bèè lo. A lérò pé bí irú iṣe àkanṣe bá yíi bá lè tèsíwájú lórí èka-èdè Yorùbá yòókù gégé bí àmòràn àwọn aṣájú bí i Ọ̀jògbón Bámbóṣé, Awóbùlúyì, Oyeláran, àbájade irufé àbò iṣe iwádíi bèè yòd wúlò fún itèsíwájú ìmò gíràmà olórí èka-èdè Yorùbá àti èdè Yorùbá lápapá. **Ọ̀rò Atónisọ̀nà:** *Ìtèsíwájú idí ahọ̀n, Ìlànà ìṣàpèjúwè, Ìpààrò ìrò fáwèlì, Ìlànà àsọ̀pò, Ìpele Silẹ̀bù*

Abstract

Each dialect of a language has its peculiar linguistic distinctive features. Such linguistic variations may be feasible in lexical comparative analysis. This study tries to itemize and discuss the lexical variations between Ife dialect and Standard Yoruba. The paper used descriptive approach to peruse through the data collected from the native speakers of Ife dialect, whose age range is between 65 – 90 years. The old people were preferably selected because they tend to be more familiar with the basic lexical items in the dialect. Our findings show that many words in Ife dialect are no more frequent in usage among the contemporary youths in the area. The paper highlighted that the impact of modern education has had noticeable effects on the sub-dialect of the youth. The differences noted in the study cover the hierarchies of linguistic tiers such as: Phonology, Morphology, Syntax and Semantics. The paper torched upon the basic phonemic status of a and an as well argued for the feasibility of nasalization and denasalisation as entrenched in Ife dialect. We therefore, suggest that lexical analysis of each dialect of a language should be studied to bring some new words, which are no longer in usage to the fore. Also, a comparison of two dialects tends to show the inter-linguistic relationship of the dialects and evidence of their emergency from the same language source.

Keywords: *Advanced tongue root, Descriptive, Vowel Shifting, Association line, Syllabic tier.*

Ìfáárà Èka-Èdè Ifẹ̀

Èka-èdè Ifẹ̀ jẹ ọkan lára ẹka-èdè Yorùbá tó wà lábé ipínsòwọ́ Yorùbá Ààrin-gbùngbùn (wo isẹ Adétúgbò (1982); Akínkùgbé (1976); Oyèláràn (1976), Awóbùlúyì (1998); Adéníyì (2005)). Nítorí nàà, a lè sọ pé pín-pín ẹka-èdè Ifẹ̀ sáábé ipínsísòrí yìí kì í ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀. Ilú Ilé-Ifẹ̀ ni àkọ́lẹ̀ fi hàn pé ó ti wà ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ àwọn ilú Yorùbá yòókù. Àwọn olùgbé ilú nàà tó nńkan bí i 501,000. Awóbùlúyì (1998: 6-8) gbìyànjú láti tọka sí àwọn àbùdá àdání ajẹmọ̀ ìmọ̀ ẹ̀dà-èdè tí a fi lè dá àwọn ẹka-èdè tó wà ní ipín yìí mọ̀ yàtò. A wòye pé ọ̀pọ̀ àbùdá ajẹmọ̀ ìpele sántáàsì àti àkà-òrọ̀ ni Awóbùlúyì (1998) tẹnu mọ̀ jù lọ. Àwọn àbùdá fonólọ̀jì tó mẹnù bá kò ju itọkasí iye iró fáwẹ̀lì tí àwọn ẹka-èdè nàà n ló (àìránmúpè mèsàn-án àti aránmúpè méje). Bákán nàà, Adéníyì (2005) kìn àbá nàà léyìn. Ní báyí, a fẹ̀ wo àwọn àbùdá àdání ẹka-èdè Ifẹ̀ (ID) ní sísẹ̀-n-tẹ̀lẹ̀. A ó gbìyànjú láti ẹ̀ afiwe àwọn àbùdá yìí pẹ̀lú àwọn àbùdá àdání olórí ẹka-èdè Yorùbá (SY). Àwọn ìpele ìmọ̀ ẹ̀dà-èdè bí ìpele fonólọ̀jì, ìpele mofólọ̀jì, ìpele sántáàsì, ìpele àkà-òrọ̀, àti ìpele ìtumọ̀ ni yóò jẹ wá lógún.

Ìpele Àkà-òrọ̀ Èka-èdè Ifẹ̀

Ọ̀nà márùn-ún ni a ó ti wo àbùdá aṣẹyàtò tó fara hàn nínú ẹka-èdè Ifẹ̀. Àwọn ọ̀nà nàà ni:

1. (i) ìyàtò ajẹmọ̀-fónfímù
- (ii) ìyàtò ajẹmọ̀ wúnrèn tàbí ọ̀rọ̀ nínú ihun àpólà.
- (iii) Ìyàtò ajẹmọ̀ orúkọ nńkan
- (iv) Ìyàtò ajẹmọ̀ ìtumọ̀
- (v) Ìyàtò ajẹmọ̀ àmì-ohùn

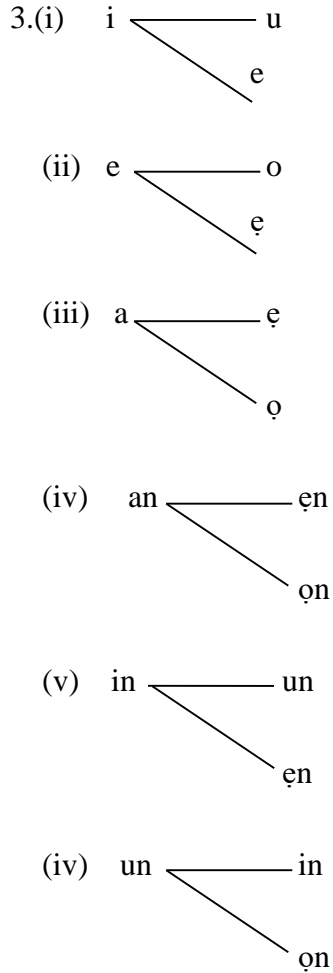
A ó gbìyànjú láti máa wo àwọn ìyàtò nàà ní ọ̀kọ̀ọ̀kan

Ìyàtò Ajẹmọ̀-fónfímù

Èyí ni ìyàtò tó jẹ mọ̀ ijẹyọ̀ àwọn fónfímù ọ̀tọ̀tọ̀ láàrin ẹka-èdè Ifẹ̀ àti olórí ẹka-èdè Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀:

	Èka-èdè Ifẹ̀	(EDF)	Olórí ẹka-èdè
2.	(i)	ijó	ojó
	(ii)	erú	erú
	(iii)	ebí	ebí
	(iv)	ijẹ	ejẹ
	(v)	òrìsà	òrìsà
	(vi)	èlùbó	èlùbó
	(vii)	ẹghúré	ewúré
	(viii)	òkúta	òkúta
	(ix)	òghúrò	òwúrò
	(x)	òsùpá	òsùpá
	(xi)	ẹghùrà	ewùrà
	(xii)	òtító	òtító
	(xiii)	ẹ̀érín	àárín
	(xiv)	efun	efun

A kiyèsí i pé òfin ipààrò iró fawèlì nínú idàgbàsókè èdè Yorùbá nìkan ni a lè lo láti sàlàyé nípa àwọn àyípadà fónìmù tí ó wáyé nínú àwọn àkà-òrò tí ó wà lókè yìí. Adékúnlé (2018, 2019) dábaà òfin méfà fún ètò ipààrò iró fawèlì nínú àwọn èka-èdè Yorùbá. Àgékúró àwọn òfin nàà lo bá yíí:

Ìjẹyọ àwọn òfin yíí ni ó máa n fa òpò iyàtò nínú àkà-òrò àwọn èka-èdè Yorùbá. (Nínú ìwé atúmò èdè tí Abraham (1958) ni a ti wo òpò ìtumò àwọn òrò yíí). A tún lè wo àwọn iyàtò fónìmù tó jẹ mó ìránmù àti àìránmù bí i:

4.	Èka-èdè Ifẹ	Olórí Èka-èdè
(i)	Ìsíkú	ìsìnkú
(ii)	esi	ẹşin
(iii)	esisi	esinsin
(iv)	èfífí/èéfi	èfínfín/èéfín
(v)	fí kòkó	fín kòkó
(vi)	ikù	ikùn
(vii)	efu	ẹfun
(viii)	egigun	egungun

A wòye pé ètò ìgbésè ìṣòdìránmú tàbí ìṣòdàìránmú ní ó fa àwọn àyípadà tí ó wáyé nínú àwọn àpẹẹrẹ òkè yìí ni ìbámu pèlú àbá Awóbùluyí àti Oyèbádé (1995). Èka-èdè Ifẹ sáà maa n lo èdà ìró fàwẹ̀lì àìránmú ahánupè níwájú àwọn ìró kónsónàntì ‘s’ ‘f’ ‘k’ àti ‘g’.

Àwọn ìyàtò tí a tóka sí wònyí ló mú kí ètò ànkòò fàwẹ̀lì inú èka-èdè Ifẹ ja gaara ju ti olórí èka-èdè Yorùbá lọ nínú òrò oníhun ‘FKF’ àti FKFKF. Èyí ló sì mú kí a dábaá òfin mēta fún ànkòò ìhun àwọn òrò “oní FKF” ní ìsàlẹ̀. Kókó tí a gbé òfin wa lé lórí ní àbùdá ìtìsìwájú ahon àwọn ìró fàwẹ̀lì. Gégé bí àlàyé Goldsmith (1990), a kì í pe ìró kankan tí ahon bá wà ni ipò ojù kan, ṣùgbón tí a bá fẹ̀ pe ìró fàwẹ̀lì ‘i e o u ï ü’, ìdí ahon maa n sún sí iwájú àti pé tí a bá fẹ̀ pe àwọn ìró fàwẹ̀lì ‘ε ɔ ε ẽ ã’, ìdí ahon maa n fà sèyìn. Àbùdá yìí ni Goldsmith (1990) pé ní ‘Advanced Tongue Root Feature’ Èyí ló sì fa àrokò (+ ìtìsìwájú ìdí ahon) èyí tí a fún ni àgékúró ‘I.I.A’.

(a). Àwọn ìró fàwẹ̀lì gbòdò ní àbùdá I.I.A. kan náà (yálà ‘+’ tàbí ‘-’). Bí àpẹẹrẹ:

- 5.(a). (i) opán (EDF)
(ii) efán (EDF)
(iii) eye
(iv) òkè
(v) ighe

(b) Tí fàwẹ̀lì àkókò ‘F₁’ bá jé yálà ‘i’ tàbí ‘a’, ó lè gba fàwẹ̀lì tó ní (+ I.I.A) tàbí (-I.I.A) gégé bí fàwẹ̀lì kejì (F₂). Bí àpẹẹrẹ:

6. (i) ìdè
(ii) ìgò
(iii) abo
(iv) àdìn
(v) ayà

(d) Tí ‘F₁’ bá ni àbùdá (+I.I.A), fàwẹ̀lì tó ní àbùdá (-I.I.A) kò lè jé F₂’ fún un’; Bákan náà, tí ‘F₁’ bá ní àbùdá (-I.I.A); fàwẹ̀lì tó bá ní àbùdá {+I.I.A àhanupè} kò lè jé yọ bí F₂ pèlú rẹ̀. Bí àpẹẹrẹ

7. (i) odún edì
(ii) òbọ
(iii) eye

Ní àfikún, òfin mēta ni a dábaá fún ìhun àwọn òrò oníhun FKFKF. Àwọn náà ni:

(a). Àwọn ìró fàwẹ̀lì mètèṛèta (F₁, F₂, F₃ gbòdò kó ànkòò àbùdá I.I.A. (yálà ‘+’ tàbí ‘-’). Fún àpẹẹrẹ:

8. (i) òkété
(ii) ògiri
(iii) àkàrà
(iv) ògéré

(b) Tí ‘F₂’ bá jé ìró ‘+ ahánupè’; ‘F₁’ àti ‘F₃’ gbòdò ni àbùdá I.I.A kan náà (yálà ‘+’ tàbí ‘-’). Bí àpẹẹrẹ:

- + I.I.A**
9. (i) ètùtù
(ii) òkúrú
(iii) egígún
(iv) oriri

- I.I.A**
- (v) èlùbó
(vi) ẹghúrẹ
(vii) ọghúrọ
(viii) àtùpà

(d) Ti 'F₁' bá jẹ ('+ ahánupè') tàbí (+àyanupè); 'F₂ àti 'F₃' gbódò ní àbùdá ànkòò I.I.A kan nàà (yálà '+' tàbí '-'). Bí àpẹẹẹ:

10. (i) àbúrò
(ii) ìrèké
(iii) àrólé
(iv) ilákòşẹ (EDF)

Àwọn àkíyèsí tí a şe nípa ọwó àwọn àpẹẹẹ yíí ní pé:

- (a) Èrò pé fàwẹ̀lì 'u' kì í fàyè gba ìtánká àbùdá ìtìsìwájú idí ahòn nínú àwọn ọ̀rò oníhun FKFKF gégé bí èrò Oyèbádé (1992) lórí irufẹ̀ ànkòò bá yíí nínú olórí ẹ̀ka-èdè kò wáyé nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. Èyí sì hàn nínú àwọn àpẹẹẹ tí ó wà ní '2'.
- (b) A kíyè sí i pé ìrò kónsónàntì 's' 'f' àti 'k' máa n yan ìrò fàwẹ̀lì àránmúpè ahánupè (gégé bí a ti şe tọ̀ka sáájú) ní àwọn ihun sílèbù tí olórí ẹ̀ka-èdè tí n şe àmúlò fàwẹ̀lì àránmúpè. Èyí fara hàn nínú àpẹẹẹ (4 i-viii). A wòyé pé "otí" èyí tí ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ n pè ní 'otín' nìkan ló ní òfin yíí.

Ní bá yíí, a fẹ̀ wo díẹ̀ nínú àwọn ìyàtò ajẹmó-wúnrèn tàbí ọ̀rò nínú ihun àpólà:

Ìyàtò Ajẹmó Wúnrèn tàbí Ọ̀rò nínú Ihun Àpólà

Irufẹ̀ ìyàtò bá yíí pò sùgbón a fẹ̀ tọ̀ka sí ìyàtò ajẹmó wúnrèn tàbí ọ̀rò nínú ihun àpólà ìşe. Díẹ̀ lára wón nìyí:

11.	Èka-èdè Ifẹ̀		Olórí Èka-èdè	
(i)	gbe	işu	gbin	işu
(ii)	kán	ọ̀bẹ̀	bù/tọ̀	ọ̀bẹ̀
(iii)	já	ẹ̀fọ̀	fẹ̀	ẹ̀fọ̀
(iv)	ku	èlùbó	jọ	èlùbó
(v)	ké	ọ̀dẹ̀	dẹ̀	pàkíté
(vi)	yan	ori	ra	ẹ̀kọ̀
(vii)	re	oko	lọ sí	oko

Ohun tí a lè sọ nípa àwọn àpẹẹẹ òkè yíí ní pé gbogbo àwọn ọ̀rò-ìşe yíí nàà ní a lè bá pàdẹ̀ nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ sùgbón sàkání ipèdè tí a ti n ló wón ló yàtò. Bí àpẹẹẹ:

	Ọrọ̀ یشه	Ìlò ní Ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀	
12.	(i)	gbìn	Bàbá righá gbìn igi koko àti òròhóbó
	(ii)	tọ	Se ní kẹ ẹ tọ ọ lò
	(iii)	dẹ	Dẹ etí sí mi
	(iv)	rà	Mọ ra asọ tí Ọjà-tuntun bọ láàná

Ní ìgbà mìíràn, ‘re’ àti ‘lọ’ máà n kówọ́ rìn nínú ìpèdè kan náà nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. Bẹ̀ẹ̀ náà ní a lè lò wọn dípò ara wọn. Bí àpẹ̀rẹ̀:

13.	(i)	Mọ lọ re ilé
	(ii)	Mọ lọ rebẹ̀ láàná
	(iii)	Mo re oko

Àşamò tí èyí n pa fún wa ni pé púpọ̀ àwọn àká-ọ̀rọ̀ yí ti wà nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. A kiyè sí i pe àwọn ẹ̀ka-èdè kan bí i Ìjẹ̀bú, Ẹ̀gbá àti Ońdó tí n lo ọ̀pọ̀ àwọn ọ̀rọ̀ yí bí i tí ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. Ọ̀kan lára ọ̀rọ̀ tí ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀, Ìjẹ̀bú, Ìlájẹ̀ àti Ẹ̀gbá tí n ló títí di òní ni ‘gbọ̀n’ (before/precede). Bí àpẹ̀rẹ̀: “Ó gbọ̀n mi dé láàná”.

Ìyàtò Ajẹmọ-orúkọ Nnkan

Èyí ní ìyàtò àwọn orúkọ tí ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ n pe àwọn nnkan kan tí olórí ẹ̀ka-èdè Yorùbá ní orúkọ mìíràn fún. Ìwọ̀nba àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ nìyí:

14.	Ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀	Olórí Ẹ̀ka-èdè
(i)	yèyé/èyé	ìyá
(ii)	jíjẹ	oúnjẹ
(iii)	arífó	òógùn
(iv)	àdìn	ìwà
(v)	ìyarun	òòyà
(vi)	èkùn	ilẹ̀kùn
(vii)	ẹ̀ràn	ebè
(viii)	ọ̀rúghá	òdèdè
(ix)	àtálède	ojúde (ìta)

Ohun tí a lè sọ lórí àpẹ̀rẹ̀ ‘13’ ni pé àwọn ọ̀rọ̀ kan wà nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ tí a kò tilẹ̀ lò wọn mó nínú olórí ẹ̀ka-èdè bí i, àdìn, ẹ̀ràn, èyè àti ọ̀rúghá. Nínú àwọn ẹ̀ka-èdè pàápàá jùlọ̀ àwọn ẹ̀ka-èdè Ààrin – gbùngbùn ni a ti lè bá wọn pàdẹ̀;

A ò rí òfin kan gbòògì gbé kalẹ̀ láti şàlàyé àwọn ìyàtò yí. A rí i pé ‘àtáládé tàbí ‘ojúde ni ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ n ló. Bí àpẹ̀rẹ̀:

15.	(i)	Ọ̀ ghà lójúde/àtálàde
	(ii)	Ẹ̀ pè mi ní ojúde / àtálède ilé righa.
	(iii)	Àtálède ilé righa ló ghà

Ìyàtò Ajẹmọ-ìtumọ àwọn ọrọ ní Èka-èdè Ifẹ

Èyí máa n wáyé nígbà tí ìtumọ tí a fún ọrọ kan náà nínú èka-èdè Ifẹ àti olórí èka-èdè Yorùbá bá yàtò sí ara wọn. A ó ya àtẹ méjì láti fi ṣàlàyé kókó ọrọ náà. Bí àpẹrẹ:

Olórí Èka-èdè Yorùbá			
No.	Ọrọ	Ìtumọ	
16	i.	Òòyì	Àìsàn tó lè gbé ènìyàn subú
	ii.	Èwà	Erèè tí a ṣe fún oúnjẹ
	iii.	Ògì	Àgbàdo tí a fi ẹrọ lọ fún ẹkọ
	iv.	Isà	Ẹmu-ọpẹ àtáná
	v.	Ọdẹ	Olùṣọ àdúgbò fún ààbò

Gbogbo àwọn ọrọ yí ni wọn ni ìtumọ méjì-méjì nínú èka-èdè Ifẹ gégé bí a ṣe fi wọn hàn nínú àtẹ ìṣàlẹ̀ yí.

Èka-èdè Ifẹ

17.	No.	Ọrọ	Ìtumọ
	i.	Òòyì	Atégùn ìtura Àìsàn ojú-sísú tó lè gbé ènìyàn subú
	ii.	Ègwà	Erèè tí a kò tì se Erèè tí a ti sè fún oúnjẹ
	iii.	Ògì	Àgbàdo lílò tí a ti fi omi gbígbóná pò fún oúnjẹ Àgbàdo tí a ti fi ẹrọ lọ
	iv.	Isà	Ibùgbé àwọn ẹranko Ẹmu-ọpẹ àtáná
	v.	Ọdẹ	Pàkúté tí a fẹ fi pa ẹranko Olùṣọ àdúgbò fún ààbò

A kíyè sí i pé ìtumọ kọ̀ọ̀kan ní àwọn ọrọ yí ni nínú olórí èka-èdè sùgbón wọn ní ìtumọ méjì nínú èka-èdè Ifẹ'. Ohun tí ìmọ̀ yí n fi ṣe wa ni pé èka olórí èka-èdè ti dàgbàsókè ju èka-èdè Ifẹ̀ lọ. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nítorí olórí èka-èdè ṣe e ṣe kí o yá àwọn àkà ọrọ̀ mírán láti inú àwọn èka-èdè Yorùbá yòókù.

Ìyàtò Ajẹmọ Àmì-ohùn

Ìwádìí ìmọ̀ èdà-èdè fi hàn pé iró aṣẹyàtò ni àmì-ohùn jẹ. Èka-èdè Ifẹ̀ àti olórí èka-èdè Yorùbá jẹ̀ èdè alohùn. Nítorí náà ni a ṣe fẹ̀ mẹnba ba ìwónba ìyàtò díẹ̀ yí:

18.	Èka-èdè Ifẹ̀	Olórí èka-èdè
(i)	ayà	aya
(ii)	àná	àna
(iii)	àwò	àwo
(iv)	nńkàn	nńkan
(v)	oríghó	oríwo/oówo
(vi)	ọpẹ̀	ọpẹ/ọpẹ̀

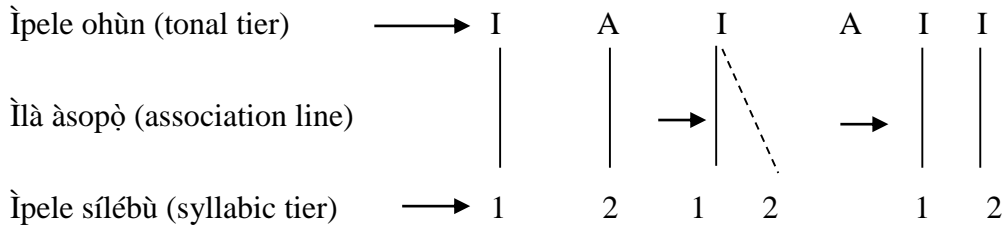
Ohun tí a lè sọ bá yí ni pé ìtánká àmì-ohùn (tone spreading) máa n wáyé nínú èka-èdè Ifẹ̀. Èyí máa n rí bẹ̀ẹ̀ ní ọ̀nà méjì:

19.(i) Tí ó bá jẹ pé sílẹ̀bù kíńí nínú ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù méjì bá ní àmì-ohùn ìsàlẹ̀, àmì-ohùn yìí yóò tàn dé sílẹ̀bù kejì

(ii). Tí ó bá jẹ pé sílẹ̀bù kejì nínú ọ̀rọ̀ ọ̀lópọ̀ sílẹ̀bù (bí i méta) bá ní àmì-ohùn ìsàlẹ̀ tàbí àmì ohùn òkè; àmì-ohùn yìí yóò tàn dé sílẹ̀bù kẹta

Àlàyé ohun tí à n sọ ni a fi hàn nínú ẹhun-igi yìí

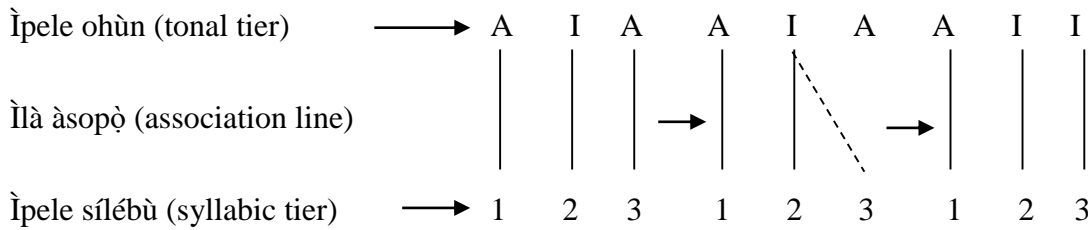
20(a)

(fún àwọn ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù-méjì)

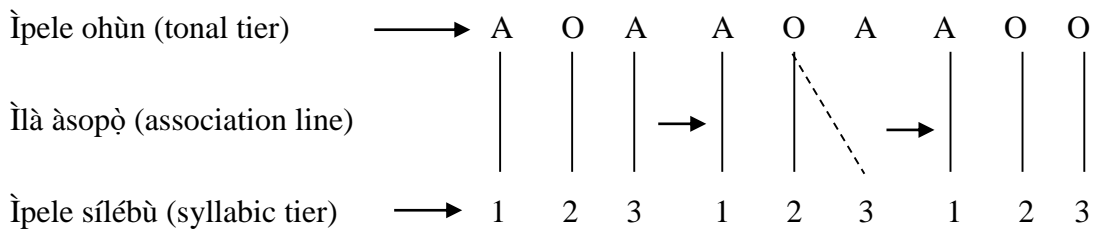
(àpẹẹrẹ: ànà, àwò, ọ̀pẹ̀). Ẹ̀dà irúfẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ yìí nínú olórí ẹ̀ka-èdè (OED) ni ‘àna, àwo, àti ‘ọ̀pẹ̀’

(b)

‘ǹkàn’ jẹ̀ àpẹẹrẹ̀ ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù méta èyí tí sílẹ̀bù kejì ni àmì ohùn ìsàlẹ̀ nínú olórí ẹ̀ka-èdè (OED). Ẹ̀dà rẹ̀ nínú OED ni ‘ǹkàn’

(d)

(àpẹẹrẹ: ‘oríghó’ jẹ̀ àpẹẹrẹ̀ ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù méta èyí tí sílẹ̀bù kejì ni amì ohùn òkè ní EDF. Ẹ̀dà rẹ̀ nínú OED ni ‘oríwo’).

Bakan náà, a tún lè sọ pé ìgbé ohùn sókè díẹ máa n wáyé ni àwọn ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù méjì ni OED nígbà tí sílẹ̀bù kííní bá jẹ ohùn ìsàlẹ̀, tàbí tí sílẹ̀bù kejì nínú ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù méta bá gba àmì-ohùn ìsàlẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ ‘ǹǹkàn’ yóò di ‘ǹǹkan’ (L > M) nínú OED.

Lára ohun tí àwọn àpẹ̀rẹ̀ yíí n pe àkíyèsí wa sí ni pé níwòn bí ó ti jẹ pé ìtánká àmì ohùn máa n wáyé nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ gégé bí àwọn àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kè yíí ti fi hàn, a jẹ pé ìlànà ìtánká náà jẹ ọ̀kan lára ìdàgbàsókè tó wáyé nínú ẹ̀ka-èdè náà èyí tí kò sì wáyé nínú olórí ẹ̀ka-èdè.

Ìyàtò Ìpele Síntààsi

Awóbùlúyì (1998) gbhìyànjú láti wọ inú ìpele yíí lọ fún ẹ̀rì àwọn ìpínsọ̀wọ̀ ọ̀tọ̀tọ̀ tó pín àwọn ẹ̀ka-èdè Yorùbá sí. Awóbùlúyì (1998: 6-8) tọka sí àwọn àbùdá ajẹmọ̀ síntààsi tí àwọn ẹ̀ka-èdè ààrin-gbùngbùn ní. Ní sókí, Awóbùlúyì (1998) sọ pé:

- 21.(i) ‘Yè sí’ ni atọka ìbèrèrè tó n tọka sí ènìyàn nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ (EDF). Bí àpẹ̀rẹ̀: Yè sí ọ mí lọ? (Ta ni ó n lọ?)
- (ii) ‘kí/yèé’ ni atọka èyán aláwẹ̀-gbólóhùn ni EDF. Bí àpẹ̀rẹ̀ “Aşo kí/yèé mọ fọ jóná” (Aşo tí mọ fọ jóná)
- (iii) ‘ní’ ni atọka ìtẹ̀numọ̀ nínú EDF. Bí àpẹ̀rẹ̀: Olè ni.
- (iv) ‘Éè’ ni atọka ìyísódì ni EDF. Bí àpẹ̀rẹ̀: ‘Éè wù mí jẹ’ (kò wù mí jẹ).
- (v) ‘wí’ ni EDF máa n lò dípò ‘pé’ gégé bí atọka amúpe nínú gbólóhùn àfìşèròyìn. Bí àpẹ̀rẹ̀: ‘Mèè gbọ wí o lọ rebè’

Àkíyèsí wa nípa işe yíí ni pé işe nla gbàa ni. Ìdí ni pé àwọn ẹ̀ka-èdè tí Awóbùlúyì (1998) mẹnù bá nínú işe náà pọ̀. Awóbùlúyì (ib.) kò lè gbọ gbogbo ẹ̀ka-èdè Yorùbá tán. Ohun tí àwọn abénà ìmọ̀ bá sọ fún un ni yóò lè tàbí kí ó wo işe tí ó ti wà nílẹ̀. Èyí sì jẹ ìdí kan pàtàkì tí a fi şe àmúlò ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀ tó jẹ èdè abíníbí wa. Àléébù díẹ̀ tí a lè tọka sí nínú işe Awóbùlúyì (1998) yíí ni:

- 22.(i) Ọ̀tótó ni pé ‘kí/yèé’ ni atọka èyán aláwẹ̀-gbólóhùn ni EDF şùgbón ní ọ̀pọ̀ ìgbà ni wón máa n pa àwọn atọka yíí jẹ. Bí àpẹ̀rẹ̀; ‘Aşo kí/yèé mọ fọ jóná’ yóò di ‘Aşo mọ fọ jóná’
- (ii) ‘ní’ jẹ atọka ìtẹ̀numọ̀ nínú EDF lóòtótó şùgbón Awóbùlúyì (ib.) kò mẹnù bá a pé ọ̀pin wúnrèn, àpólà, tàbí ìpèdè/gbólóhùn tí a fẹ̀ tẹnu mọ̀ ló máa n wa nígbà gbogbo. Èyí sì mú kí èrò Awóbùlúyì (1992: 5) pé àwọn ẹ̀ka-èdè Ondo, Ìkálẹ̀ àti Ìlájẹ̀ nìkan ló şe àmúlò ìlànà náà méhẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, a lè sọ pé ‘É è şe ìgwo ni’.
- (iii) ‘Éè’ kì í şe atọka ìyísódì ní EDF. Adésuyan (2014) tí tọka sí èyí. Àpapọ̀ arọ̀pò-orúko eníketa ẹyọ aşoluwà ‘É’ àti atọka ìyísódì ‘è’ ni wón jẹ. Bí àpẹ̀rẹ̀: ‘É è se ara ria/righa’
- (iv) Èwè, EDF kò ní ìpèdè bí i, ‘É è wù mí jẹ’ dípò èyí, “É è rè mì í jẹ” ní Ifẹ̀ yóò sọ.
- (v) EDF kì í lo ìró /w/ rárá, dípò rẹ̀, /gh/ tàbí /gw/ ni Ifẹ̀ yóò lò. ‘rè’ ni Ifẹ̀ máa n lò fún ọ̀rọ̀ atókùn nínú irú gbólóhùn àpẹ̀rẹ̀ tí Awóbùlúyì (ib.) lo. Bí àpẹ̀rẹ̀: ‘Mèè gbọ ghíi ọ̀ lọ rebè’ ni Ifẹ̀ máa sọ dípò àpẹ̀rẹ̀ tí Awóbùlúyì (ib.) lò. Àwọn apeere miiran ni:

- 23(i) Ọ̀gwó
- (ii) Ègwó
- (iii) Ọ̀gwá (Ọ̀pẹ)
- (iv) Ighe

- (v) Ìgwè
- (vi) Ìgha
- (vii) Ìghan
- (viii) Ògwè

(Wo èkúnréré àlàyé nípa òfin tí ó n dari ijeyo “gh” àti “gw” nínú Adékúnlé 2018b).

Ju gbogbo rẹ lo, ẹni tó ẹ ọbẹ àpọn, a ní kí ọ̀ṣà ó pa á, ẹni tí kò ẹ rára ńkọ? Iṣẹ́ ńlá ní Awóbùlúyì (1998) ẹ.

Ìkádìí

A gbìyànjú láti ẹ àfiwé àwọn àkà-òrò ẹka-èdè Ifẹ̀ àti olórí ẹka-èdè Yorùbá nínú iṣẹ́ iwádìí yíí lábé àkòrí mífà ;iyàtò ajẹmó-fónímù, iyàtò ajẹmó wúnrèn tàbí ọ̀rò nínú ihun àpólà ,iyàtò ajẹmó orúkọ nńkan ,iyàtò ajẹmó itumò, iyàtò ajẹmó àmì-ohùn àti iyàtò ipele sántààsì. Àbò iwádìí iṣẹ́ yíí fi hàn pé àwọn àkà-òrò inú ẹka-èdè méjèjèlì yàtò ní àwọn àyè kan nígbà tí wón tún jọra ní ọ̀pọ̀ igbà .A lérò pé ilàna iṣàpẹ̀júwe tí iṣẹ́ yíí lò láti ẹ àfiwé yíí yòò tọ̀ àwọn olùwádìí míràn sọ̀nà láti lo irúfẹ́ ilàna yíí fún àfiwé àkà-òrò ní àwọn ẹka-èdè míràn nínú àwọn ẹka-èdè Yorùbá.

Ìwé Ìtọ̀kasí

Abraham, R.C. (1958). *Dictionary of Modern Yorùbá*. London: Hodder and Stoughton.

Adékúnlé, M.A. (2018a). “Fífi ojú imò Èdà-èdè ẹ àtupalẹ̀ Ìyísòdì nínú Èka-èdè Ifẹ̀”. Unpublished Ph.D. Thesis, Department of Linguistics and Nigerian Languages, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye

Adékúnlé, M.A. (2018b). “Àwọn Àbùda Àdání Èka-Èdè Ifẹ̀”. *Research in Language and Literature*, 13 : 56 – 65.

Adékúnlé, M. A. (2019). “Ipa Ètò Ìpààrò Ìró Fáwẹ̀lì nínú Àṣàyàn Èka-èdè Yorùbá” *Yorùbá: The Journal of Yorùbá Studies Association of Nigeria*. Vol.9(3): 142-158

Adéníyì H. (2005). “Àwọn Èka-Èdè Yorùbá” Adéníyì H. àti A. Ojo (ol.) *Ìlò-Èdè àti Èka-Èdè Apá kejì*. o.i 1-52 Trenton, USA: African World Press.

Adésuyan, R.A. (2014). “Ìtupalẹ̀ Àwọn Wúnrèn Onítumò Gírámà nínú Èka-Èdè Ìlájẹ̀ àti Ìjẹ̀bù”, An Unpublished Ph.D. Thesis, Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife.

Adétúgbọ̀, A. (1982). “Towards a Yoruba Dialectology”, Afọlayan Adebí sí (ol.) *Yorùbá Language and Literature*. o.i 98-99. Ile-Ife: University of Ifẹ̀ Press.

Adéwọ̀lé, L.O. (2018a). “Arópò - Orúkọ Ẹ̀nì kẹ̀ta Ẹ̀yọ̀ nínú Èka – èdè Ifẹ̀”. *Research in Yorùbá Language and Literature*.13: 125 – 144

Adéwọ̀lé, L. O. (2018b). “Ọ̀rò – orúkọ Àsẹ̀bẹ̀rẹ̀ nínú Èka – èdè Ifẹ̀”. *Research in Yoruba Language and Literature*.12 : 22 – 42

- Akíńkùgbè, F. (1976). "An Internal Classification of the Yoruboid Group (Yoruba, itsekiri, igala)." *Journal of West African Languages XI*, (1-2) : 1-19.
- Awóbùlúyì, O. (1992a). "Aspects of Contemporary Standard Yorùbá in Dialectological Perspective". Ìṣòlà A. (ol) *New Findings in Yorùbá Studies*, J.F. Oḍúnjò Memorial Lecture Series 3:1-76.
- Awóbùlúyì, O. (1998), "Àwọ̀n Èka Èdè Yorùbá". Paper Presented at Annual Conference of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN) held in Ibadan Pastoral Institute, Ibadan, November.
- Awóbùlúyì, O. (2001). "Ìtàn Èdè Yorùbá", Àjàyí, B. (ol.). *Èkó Ìjìnlẹ̀ Yorùbá: Èdá-Èdè, Lítírésò, àti Àṣà*. o.i. 1-25 Ilorin: University of Ilorin.
- Awóbùlúyì, O. àti Oyèbádé, F. (1995). "Denasalisation in Yoruba: A non-linear approach": *Language in Nigeria: Essays in honour of Ayò Bámgbósé*. Owólabí, K. (ol) 61-13. Ìbàdàn: Group Publisher.
- Awóbùlúyì, O. àti O. Oyèláràn (2017). *Ìlẹ̀wọ̀ Ìkòwé Yorùbá Òde-Òrú* Ilorin: Kwara State University Press.
- Busari, S. O. (2017). "Comparative Phonology Sabe and Onko Dialects of Yoruba". Unplished M. A. Dissertation submitted to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.
- Goldsmith, J. (1990). *Autosegmental and Metrical Phonology*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Ìkòtún, R. (2017). "Pronouns in Ijẹ̀sa Dialect", *Inquiry in Languages and Literatures*. 10:1-14. Department of Linguistics and Languages. Adékúnlé Ajásin University, Àkùngbá-Àkóko, Òndó State.
- Napoli, D.J. (1996). *Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- Ògúnsínà, B.A. (1972). "The Phonology of Ifè Dialect.", Unpublished B.A. Long Essay, Department of Linguistics and African Languages, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Olánrewájú, E. O. (2017). "A Syntax of Interrogatives in Central Yoruba Dialects As compared with Standard Yoruba". An unpublished M.Phil. Dissertation submitted to the Department of Linguistics and African Languages, University of Ìbàdàn.
- Omísore, F.O, (1989). "A Comparative Study of Ifè, Ìjèsà and Èkiti Dialects". An Unpublished B.A Long Essay, Department of Linguistics and Nigerian Languages. University of Ilorin, Ilorin.
- Oyèbádé, F.O. (1992), "Phonology II", Ore Yusuf (ol.) *Introduction to Linguistics*. Ilorin: University of Ilorin Press.
- Oyèbádé, F.O. (1998), *A Course in Phonology*. Ìjèbú-Òde: Shebiotimo Publications.
- Oyèláràn, O. (1976), "Towards a Yorùbá Standard", *Yoruba: A Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, 2:1-22.
- Pulleyblank, D. (1988), "Vocalic Underspecification in Yorùbá", *Linguistic Inquiry*. 19: 233-270.